

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΤΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ / ΘΕΑΤΡΟ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Η στήλη αναφέρεται στην εκπαίδευση επαγγελματιών του πεδίου, τις μη τυπικές ομάδες, και στην ένταξη και εξέλιξη του θεάτρου ως μάθημα. Οι θεατρικές θεωρίες και τεχνικές αλλάζουν, διαμορφώνονται, εξελίσσονται. Επηρεάζονται από την κοινωνία, τις κυρίαρχες πολιτικές και αισθητικές κουλτούρες, τις νέες καλλιτεχνικές τάσεις και τις παγκόσμιες ιστορικές εξελίξεις. Στη στήλη μας δημοσιεύονται άρθρα σχετικά με τις εξελίξεις στις θεατροπαιδαγωγικές επιστήμες που έχουν ως αντικείμενο τις νέες θεατρικές μεθόδους και την εφαρμογή τους.

Θέατρο και ενδυνάμωση: Ενδυναμώνοντας πληγέντες μαθητές μετά από φυσικές καταστροφές

Ευφροσύνη Κουτσογιάννη

Περίληψη: Μετά από τις φυσικές καταστροφές που έπληξαν τον τελευταίο χρόνο την ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλίας, και συγκεκριμένα τις πυρκαγιές στον νομό Μαγνησίας τον Ιούλιο του 2023 και τις πλημμύρες του Σεπτεμβρίου 2023 στην πόλη του Βόλου και στην υπόλοιπη Θεσσαλία, αναδύθηκε η ανάγκη στήριξης μαθητών σχολείων της Θεσσαλίας που βίωσαν και επλήγησαν από αυτά τα γεγονότα. Το μοίρασμα των εμπειριών των παιδιών πυροδότησε μοιραία το ενδιαφέρον για μεταφορά αυτών των τραυματικών γεγονότων στο μάθημα της Θεατρικής Αγωγής μετατρέποντάς τα σε θεατρική πράξη, ώστε να ανακουφιστούν συναισθηματικά και να ενδυναμωθούν. Αυτόν τον στόχο έρχεται να υπηρετήσει το Εφαρμοσμένο Θέατρο και ειδικότερα το Θέατρο Ντοκουμέντο που δεν περιορίζεται μόνο στο ιστορικά τεκμηριωμένο υλικό αλλά αναζητά ανθρώπινες φωνές που θα μεταφερθούν επί σκηνής για να θέσουν τον θεατή ενώπιον πραγματικών κοινωνικών καταστάσεων. Πρόκειται για μια άσκηση πολιτότητας που ανοίγει τον δρόμο για προβληματισμό, κριτική σκέψη και ενεργή εμπλοκή με όχημα το θέατρο.

Λέξεις-κλειδιά: *Ενδυνάμωση, Εφαρμοσμένο Θέατρο, Θέατρο Ντοκουμέντο, θεατροπαιδαγωγική μέθοδος, πολιτότητα.*

1.Εισαγωγή

Με αφορμή τις μεγάλες πυρκαγιές του καλοκαιριού του 2023 στη χώρα και πιο συγκεκριμένα τις πυρκαγιές στο νομό Μαγνησίας και τις καταστροφικές πλημμύρες που έπληξαν τη Θεσσαλία και ειδικά την πόλη του Βόλου μόλις ενάμιση μήνα μετά τις πυρκαγιές, αναδύθηκε η ανάγκη από

μαθητές πέντε σχολείων της Θεσσαλίας ηλικίας 10-17 ετών,¹ επιστρέφοντας στα θρανία τον Οκτώβριο του 2023 πλέον καθυστερημένα για την έναρξη της ακαδημαϊκής χρονιάς λόγω των ανυπολόγιστων ζημιών, να διερευνήσουν αυτά τα θλιβερά γεγονότα που επηρέασαν και επηρεάζουν τον κοινωνικό ιστό με επιπτώσεις και προεκτάσεις σε πολλούς τομείς της ζωής και της καθημερινότητάς μας. Η διαπίστωση της ανάγκης αυτής γρήγορα βρήκε διέξοδο στο πλαίσιο του μαθήματος της Θεατρικής Αγωγής, όπου δημιουργείται ένας ασφαλής χώρος διαλόγου και κατάθεσης εμπειριών, απόψεων, προβληματισμών, αναγκών, επιθυμιών και προτάσεων (Αυδή & Χατζηγεωργίου, 2007, σ.31).

Η δράση προέβλεπε έρευνα για τη συγκέντρωση υλικού από εφημερίδες, από το διαδίκτυο, από ανθρώπινες μαρτυρίες και από προσωπικές εμπειρίες των μαθητών για τη δημιουργία παράστασης και εντάχθηκε στα προγράμματα υλοποίησης σχολικών δραστηριοτήτων και στη δράση eTwinning. Μέσα από την τεράστια δεξαμενή του θεάτρου επιλέχθηκε, συνδυαστικά με το Θέατρο σκιών, το Θέατρο Ντοκουμέντο (Documentary Theatre)-αυτό το είδος του Εφαρμοσμένου Θεάτρου (Applied Theatre), γνωστό και ως Αυτολεξεί Θέατρο (Verbatim Theatre)- ως ένα μέσο διατύπωσης της έννοιας της πολιτότητας (citizenship), καθώς η προνομιακή σχέση της δραματουργίας του ντοκουμέντου με την πραγματικότητα και τα επίμαχα ζητήματα του σύγχρονου κόσμου θέτει, εξ ορισμού σχεδόν, ζητήματα πολιτότητας (Saxton & Prendergast, 2009, σσ.135-136, Ζώνιου, 2018, σ.512, Βερβεροπούλου, 2018, σσ.167, 169).

Παράλληλα με το ειλικρινές ενδιαφέρον των μαθητών να καταπιαστούν με ένα κοινωνικό ζήτημα που τους απασχολεί συνοδοιπορεί και η ανάγκη για ενδυνάμωση, καθώς οι μαθητές δεν ήταν απλοί θεατές των γεγονότων αλλά πρωταγωνιστές, αποκομίζοντας τραυματικές εμπειρίες και μετρώντας απώλειες είτε οι ίδιοι και οι οικογένειές τους είτε οι οικείοι τους. Το θέατρο ούτε επιδιώκει ούτε μπορεί να υποκαταστήσει τους ειδικούς, να θεραπεύσει ή να αλλάξει το σύστημα. Μπορεί όμως, μέσα από τους κόλπους του, να ενδυναμώσει και να αφυπνίσει, να ευαισθητοποιήσει, να εμπνεύσει προς μια κατεύθυνση ελπίδας, αλλαγής και βελτίωσης της ανθρώπινης ύπαρξης και να διεκδικήσει την ανατροπή (Παπαδόπουλος, 2006, σσ.557-563, Κατσαρίδου, 2021, σ.298).

2. Θεωρητικό πλαίσιο

2.1. Ενδυνάμωση

Η ενδυνάμωση είναι μια έννοια που συζητείται ευρέως από πολλούς μελετητές από διάφορους κλάδους. Ο όρος συνηχεί με τη διερεύνηση της έννοιας της εξουσίας αλλά και της απουσίας της εξουσίας. Η δύναμη/εξουσία μπορεί να αναφέρεται ως η ικανότητα των ατόμων για ανάληψη ενεργειών. Επιπλέον, η εξουσία νοείται ως κάτι που μπορεί να ανήκει σε άτομα ή ομάδες. Ο Keiffer (1984) εξήγησε ότι η απουσία της δύναμης σε ατομικό επίπεδο μπορεί να συνδεθεί με την αποτυχία του ατόμου να ενεργήσει για να επηρεάσει το αποτέλεσμα της ζωής του. Η Arendt (1970) ορίζει την εξουσία ως δύναμη ισοδύναμη με την ανθρώπινη ικανότητα, ενώ η Browne (1995) αναφέρεται στην εξουσία ως ικανότητα, ενέργεια και δυνατότητα και, αντίστοιχα, ο Giddens (1985) την ορίζει ως την ικανότητα για ανθρώπινη μεταμόρφωση (Asnarulkhadi & Fariborz, 2009, σ.63).

¹ Στη δράση συμμετείχαν τρία δημοτικά σχολεία από τον Βόλο, ομάδα μαθητών του Μουσικού Σχολείου Βόλου (Γυμνάσιο και Λύκειο) και ένα δημοτικό σχολείο από τη Λάρισα με την καθοδήγηση και τη συνεργασία εννέα εκπαιδευτικών, με μια θεατρολόγο, δύο εικαστικούς, τρεις μουσικούς, μια εκπαιδευτικό αγγλικής γλώσσας και δύο δασκάλες.

Λαμβάνοντας υπόψη ότι η λέξη «ενδυνάμωση» υποστηρίζεται από την έννοια της δύναμης και στη βιβλιογραφία χρησιμοποιείται αρκετά συχνά μαζί με άλλες λέξεις, όπως άτομο, ομάδα/κοινότητα, ατομική ενδυνάμωση, ομαδική ενδυνάμωση, αξίζει να διερευνηθούν κάποιες έννοιες στη βάση της έννοιας της «δύναμης» σε συνάρτηση με την ενδυνάμωση. Σ' αυτό το σημείο εντοπίζεται ο όρος «συμμετοχή» (Kieffer, 1984), καταδεικνύοντας ότι η συμμετοχή και η ενδυνάμωση αποτελούν μια διπλή στρατηγική για προώθηση της ανθρωποκεντρικής ανάπτυξης, ισότιμων ευκαιριών και κοινωνικής δικαιοσύνης. Εδώ, ο αναπτυξιακός στόχος είναι δευτερεύουσας σημασίας αλλά η διαδικασία της συμμετοχής στη διαδικασία ανάπτυξης εκτιμάται πολύ περισσότερο (Moser, 1989, σ.84). Οι ορισμοί της ενδυνάμωσης είναι αρκετοί και ποικίλουν και δεν μπορούν να εξαντληθούν στην έκταση αυτού του άρθρου. Ωστόσο, μία σύνοψη των διαφορετικών ορισμών θα μπορούσε να αφορά στην εξουσία του ατόμου ή της ικανότητάς του ή της ικανότητας των μελών μιας ομάδας να ενεργούν, ώστε να συμβεί κάτι που διαφορετικά δε θα γινόταν ή για να αποτρέψουν κάτι από το να συμβεί.

2.2. Θέατρο και ενδυνάμωση

Μπορεί το θέατρο στην εκπαίδευση να συνεισφέρει στην ενδυνάμωση; Ως πεδίο σύμπραξης ποικιλόμορφων δυνάμεων το θέατρο είναι ένας χώρος διαλόγου με τον εαυτό μας αλλά και με τους άλλους. Είναι η μετάβαση από τον προσωπικό στον κοινωνικό χώρο διευκολύνοντάς μας να κατανοήσουμε, να επεξεργαστούμε τον εαυτό μας και τη μικροκοινωνία μας (Αλκηστis, 2008, σ.21, Nisker, 2008, σ.614). Είναι η μορφή δραματικής δραστηριότητας που προορίζεται προς όφελος ατόμων, κοινοτήτων και κοινωνιών (Nicholson, 2005, σ.2). Σε σχέση με τις δυνατότητες της ενδυνάμωσης και της ανατροπής ο Denzin υποστηρίζει πως το θέατρο, όταν χρησιμοποιείται στο πλαίσιο μιας κριτικής θεατρικής αγωγής, μπορεί να ενδυναμώσει τους συμμετέχοντες επιτρέποντάς τους τη σύνδεση ανάμεσα στον ατομικό βίο και τις ιστορικές διεργασίες και αφυπνίζοντας τις συνειδήσεις. Αυτή η διαδικασία συνιστά μια πολιτική πράξη που ωθεί το άτομο στην κριτική συνείδηση (critical consciousness), τον αυτοστοχασμό, την αμφισβήτηση κανονικοποιημένων οπτικών και την ανατροπή (Leavy, 2020, σσ.282-283).

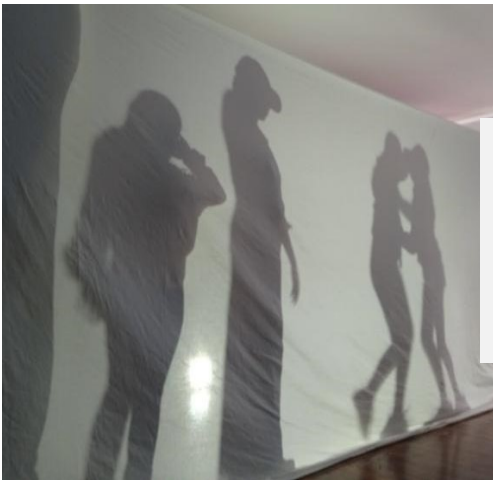
Συντονισμένο με την έννοια της πολιτότητας είναι το Θέατρο Ντοκουμέντο, όπου ανοίγεται μια δημόσια συζήτηση για τα αιτήματα και τα προβλήματα των καιρών και του τόπου (Βερβεροπούλου, 2016, σ.1). Ο Saldaña υποστηρίζει πως ζούμε σε μια «παραστατική» κοινωνία (performative society). Το θέατρο δεν υπάρχει μόνο γύρω μας αλλά μέσα μας. Ο πολιτισμός είναι παράσταση. Η διδασκαλία είναι παράσταση. Οι άνθρωποι από την παιδική ηλικία μιμούνται, προσποιούνται, παίζουν ρόλους, αφηγούνται (2008, σ.196). Το Θέατρο Ντοκουμέντο έρχεται να γεφυρώσει αυτή την έμφυτη ανθρώπινη ανάγκη με την κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα για την αντιμετώπιση των προβλημάτων ως μοχλού μετασχηματισμού της κοινωνίας και όχι απωθώντας τα. Ο Freire, ως εισηγητής της *Απελευθερωτικής Παιδαγωγικής*, επισημαίνει την έλλειψη σύνδεσης του σχολείου με το κοινωνικό πλαίσιο (Freire & Shor, 2008, σ.75), κενό που επιδιώκει να καλύψει με την παρούσα εργασία το Θέατρο Ντοκουμέντο στην εκπαίδευση φιλοδοξώντας να εκκολάψει ενημερωμένους, συνειδητοποιημένους, υπεύθυνους κι ενεργούς πολίτες (Βερβεροπούλου, 2018, σ.175).

3. Μεθοδολογία

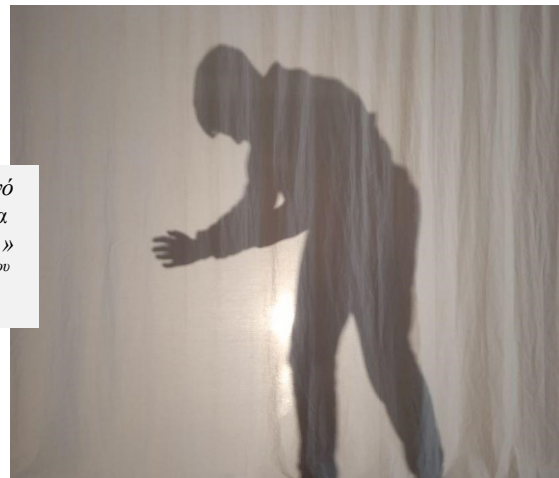
3.1. Στόχοι του προγράμματος

Οι στόχοι που τέθηκαν αφορούν στην περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση και την ανάπτυξη οικολογικής συνείδησης, την ανάπτυξη ερευνητικής ικανότητας και εκφραστικών δεξιοτήτων και την προώθηση της βιωματικής μάθησης. Επιπλέον, προωθείται η συνεργασία και η αλληλεπίδραση, η διασχολική συνεργασία, η καλλιέργεια ομαδοσυνεργατικού πνεύματος, η αναγνώριση της ανθρώπινης παρέμβασης που προκαλεί τις φυσικές καταστροφές, ο εντοπισμός των επιπτώσεων, η κατανόηση και ανάληψη της ατομικής ευθύνης για την προστασία των δασών και του περιβάλλοντος. Ακόμη, ακολουθεί διαθεματική σύνδεση με την Αισθητική Αγωγή, γνωριμία με είδη του Εφαρμοσμένου Θεάτρου (Θέατρο Ντοκουμέντο) και του θεατρικού θεάματος (Θέατρο Σκιών), δημιουργία όλων των σταδίων της παράστασης από τα ίδια τα παιδιά με τελικό σκοπό την ίδια την παράσταση με θέμα τις πυρκαγιές και τις πλημμύρες.

– Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη παρακαλώ!
– Καλημέρα. Μπορείτε να με βοηθήσετε; Είμαι πλημμυροπαθής. Έχασα το σπίτι μου, το χωράφι μου και τα ζώα μου στην πλημμύρα που σαρώνει την πόλη μας.
– Λυπάμαι. Δεν είναι στα καθήκοντά μας η καταγραφή των ζημιών. Μπορείτε να καλέσετε την αρμόδια υπηρεσία του Υπουργείου Περιβάλλοντος Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής.....

«...Τραυματίζομαι σοβαρά στο χέρι μου. Μέσα στον καπνό δε βλέπω μια κομμένη λαμαρίνα και κόβομαι. Η απώλεια αίματος είναι μεγάλη. Δεν ξέρω αν θα γυρίσω σπίτι μου...»
(Αυτοσχεδιασμοί με μαθητές της Δ' τάξης των 13^{ου} & 19^{ου} Δημοτικών Σχολείων Βόλου)

3.2. Ενδυναμώνοντας τους πληγέντες μαθητές

Αξιοποιώντας τη θεατροπαιδαγωγική διαδικασία ως ερευνητική μεθοδολογία εκπαιδευτικοί και μαθητές κλήθηκαν να διερευνήσουν ένα θέμα που αναδύθηκε από την προσωπική ανάγκη και

από τα κοινά ενδιαφέροντα των μαθητών μέσα από τον καταγισμό ιδεών με σκοπό μια συλλογική δημιουργία (playbuilding) βασισμένη στις επιλογές τους και στα πρόσφατα βιώματά τους. Άλλωστε, η θεατρική παράσταση ως ερευνητική πρακτική συνιστά μια νέα αντίληψη και προσέγγιση στη διεξαγωγή της κοινωνικής έρευνας και προσφέρεται για τη μελέτη κοινωνικών ζητημάτων με πολλαπλούς ερευνητικούς στόχους (Leavy, 2020, σ.275).

Η δημιουργική διαδικασία είχε διάρκεια περίπου έξι μηνών και υλοποιήθηκε σε τρία στάδια: α) στη συλλογή του υλικού, β) στην ερμηνεία και γ) στη διάδοσή του, δηλαδή την παράσταση. Στο πρώτο στάδιο κυριάρχησε το στοιχείο της έρευνας καθώς οι μαθητές, σε ρόλο δημοσιογράφου, συγκέντρωσαν υλικό από εφημερίδες, από το διαδίκτυο, από συνεντεύξεις με συγγενείς, με ανθρώπους της γειτονιάς, με φορείς και με ανθρώπους της τοπικής κοινωνίας που σε διαφορετική περίπτωση δε θα συναντούσαν. Γι' αυτόν τον σκοπό, οι μαθητές συνέταξαν ένα ερωτηματολόγιο στο οποίο βασίστηκαν, κατά το δεύτερο στάδιο, οι σκηνές που προέκυψαν. Επιπρόσθετα, καθώς πολλοί μαθητές επλήγησαν οι ίδιοι από τις πλημμύρες, εστιάζοντας στα δικά τους βιώματα, κατέγραψαν, εικονογράφησαν και αφηγήθηκαν τις δικές τους προσωπικές ιστορίες.

Κατά το δεύτερο στάδιο, έγινε κωδικοποίηση των δεδομένων, δηλαδή ταξινόμηση, επιλογή και συμπύκνωση των πρωτογενών δεδομένων. Πιο συγκεκριμένα, επιλέχθηκαν τα αποσπάσματα που χρησιμοποιήσαμε για τους διαλόγους και τους μονολόγους, αποφασίστηκαν οι χαρακτήρες που εντάξαμε στην παράσταση,² δημιουργήθηκε ένα εργαστήρι συλλογικής δημιουργικής γραφής από το οποίο προέκυψε το τελικό κείμενο της παράστασής μας κι έγινε ένας καταμερισμός εργασιών³. Τέλος, στο τρίτο στάδιο, πραγματοποιήθηκε η αναπαράσταση των δεδομένων, δηλαδή η οριστική διαμόρφωση της παράστασης. Σ' αυτό το στάδιο εφάπτονται πλέον το θέατρο ντοκουμέντο με τη θεατρική παράσταση και την κοινωνία.

*«...Νέος συναγερμός σήμανε στην Πυροσβεστική για πυρκαγιές σε αρκετές περιοχές της χώρας, ενώ η κατάσταση στη Μαγνησία βρίσκεται εκτός ελέγχου...»
(Αυτοσχεδιασμοί με μαθητές της Δ' τάξης του 13^{ου} Δημοτικού Σχολείου Βόλου)*

² Στη δική μας περίπτωση χρησιμοποιήσαμε πλήθος χαρακτήρων μέσα από διάφορα επεισόδια.

³ Οι μαθητές χωρίστηκαν σε ομάδες (ηθοποιοί, χορευτές, σκηνογράφοι, μουσικοί).

4. Συζήτηση

Με την παρουσίαση της παράστασης ολοκληρώθηκε η δράση όπου οι μαθητές μετέτρεψαν το σχολείο σε σκηνικό χώρο κάνοντας αυτοσχέδιο θέατρο με σενάρια από τη ζωή τους ξαναζώντας τα, μελετώντας και αναδεικνύοντας τα προβλήματα της τοπικής κοινωνίας, χτίζοντας μια κοινή εμπειρία. Το θέατρο ενδυνάμωσε τη βιωματικότητα, καθώς, μέσα από την ποικιλομορφία των αναπαραστάσεων της πραγματικότητας, αλληλεπιδράσαν, συνεργάστηκαν, συν-δημιούργησαν, έγραψαν και κατέθεσαν βιογραφικές αναμνήσεις. Μέσα από την ανάλυση και ερμηνεία των δεδομένων παρατηρήθηκε αύξηση της αίσθησης του «ανήκειν» και διερευνήθηκαν κοινωνικο-ιστορικές διεργασίες σε σχέση με τις εμπειρίες των παιδιών, καθιστώντας τα ικανά να κρίνουν την καθημερινότητά τους και να αναζητήσουν δίκαιες λύσεις, διεκδικώντας τον κοινωνικό μετασχηματισμό, χαρακτηριστικό της ενδυνάμωσης (Κατσαρίδου, 2021, σ.307). Θέατρο και παιδαγωγική είναι το περιβάλλον όπου μπορεί να διενεργηθεί η αλλαγή. Εκεί, σύμφωνα με την *ομοιοπαθητική* του Αριστοτέλη, παίζουμε τις ιστορίες της ζωής μας και τις εμπειρίες μας που είτε μας ευχαριστούν και θέλουμε να τις ξαναζήσουμε μας είτε μας πληγώνουν και θέλουμε να τις μετασχηματίσουμε (Άλκηστις, 2008, σσ.28, 255).

«...Κομμένοι δρόμοι. Αλλαγή στρατηγικής για τη λιγότερη δυνατή ζημιά. Επιχειρούμε με τα πόδια...»

(Αυτοσχεδιασμός με μαθητές της Δ' τάξης των 13^{ου} & 19^{ου} Δημοτικών Σχολείων Βόλου)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Άλκηστις. (2008). *Μαύρη αγελάδα, άσπρη αγελάδα. Δραματική Τέχνη στην Εκπαίδευση και Διαπολιτισμικότητα*. Τόπος.
- Αυδή, Α. & Χατζηγεωργίου, Μ. (2007). *Η τέχνη του Δράματος στην εκπαίδευση*. Μεταίχμιο.
- Βερβεροπούλου, Ζ. (2016). Από την πράξη στη θεωρία: Μια συζήτηση για το νέο θέατρο-ντοκουμέντο. *Σκηνή*, 8, 1-17.
- Βερβεροπούλου, Ζ. (2018). Διαδικασίες και δοκιμές πολιτότητας στο νέο θέατρο-ντοκουμέντο. Στο Α. Αλτουβά & Κ. Διαμαντάκου (Επιμ.), *Θέατρο και Δημοκρατία: 5^ο Πανελλήνιο θεατρολογικό συνέδριο, 5-8 Νοεμβρίου 2014: Πρακτικά* (σσ. 167-176). Τμήμα Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ.

- Ζώνιου, Χ. (2018). Προσεγγίσεις της υποκριτικής του κοινωνικού θεάτρου: Η περίπτωση του ηθοποιού-εμπυρωτή του Θεάτρου του Καταπιεσμένου του Augusto Boal. Στο Α. Αλτουβά & Κ. Διαμαντάκου (Επιμ.), *Θέατρο και Δημοκρατία: 5^ο Πανελλήνιο θεατρολογικό συνέδριο, 5-8 Νοεμβρίου 2014: Πρακτικά* (σσ. 511-526). Τμήμα Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ.
- Κατσαρίδου, Μ. (2021). Η χρήση θεατρικών μεθόδων σε διαπολιτισμικά περιβάλλοντα. Έκφραση, συλλογική καλλιτεχνική δημιουργία, κριτική συνειδητοποίηση και ενδυνάμωση. Στο: Κ. Φανουράκη & Γ. Πεφάνης (Επιμ.), *Εφαρμοσμένο Θέατρο. Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας και μάθησης μέσω παραστατικών τεχνών* (σσ.289-307). Παπαζήση.
- Παπαδόπουλος, Σ. (2006). Το θέατρο στην εκπαίδευση και η συνάντηση με τους “Άλλους”. Στο: Δ. Χατζηδήμου, & Χ. Βιτσιλάκη (Επιμ.), *Το σχολείο στην κοινωνία της πληροφορίας και της πολυπολιτισμικότητας* (σσ.557-563). Αφοί Κυριακίδη.
- Asnarulkhadi, A. S. & Fariborz, A. (2009). Empowerment as an Approach for Community Development in Malaysia. *World Rural Observations*, 1(2), 63-68.
- Freire, P. & Shor, I. (2008). Απελευθερωτική παιδαγωγική. Διάλογοι για τη μετασχηματιστική εκπαίδευση. Μεταίχμιο.
- Kieffer, C. (1984). Citizen Empowerment: A Developmental Perspective. *Prevention in Human Services*, 3(16), 9–35.
- Leavy, P. (2020). *Η καλλιτεχνική δημιουργία ως μέθοδος. Έρευνα μέσω τέχνης*. Gutenberg.
- Nicholson, H. (2005). *Applied Drama. The Gift of Theatre*. Palgrave Mcmillan.
- Nisker, J. (2008). Healthy policy research and the possibilities of theater. In J. G. Knowles & A. L. Cole (Eds.), *Handbook of the arts in qualitative research* (pp.613-623). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Moser, C.O.N. (1989). Community Participation in Urban Projects in the Third World, *Progress in Planning*, 32(2), 71-133.
- Saldaña, J. (2008). Ethnodrama and ethnotheatre. In J. G. Knowles & A. L. Cole (Eds.), *Handbook of the arts in qualitative research* (pp.195-207). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Saxton, J. & Prendergast, M. (2009). *Applied Theatre: International case studies and challenges for practice*. Intellect L.t.d.

Βιογραφικό: Η Ευφροσύνη Κουτσογιάννη είναι υποψήφια διδάκτωρ στο Τμήμα Προσχολικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας με τίτλο διδακτορικής διατριβής «Η συμβολή των θεατροπαιδαγωγικών προσεγγίσεων στην ενδυνάμωση αστέγων». Είναι πτυχιούχος του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του ΕΚΠΑ (2001) και του Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας (2011, κατατακτήριες εξετάσεις). Κατά το ακαδημαϊκό έτος 1999-2000 στο πλαίσιο ανταλλαγής φοιτητών/τριών μέσα από το πρόγραμμα Erasmus, ολοκλήρωσε το τρίτο έτος προπτυχιακών σπουδών στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών και Ιστορίας της Τέχνης του Πανεπιστημίου της Κοπεγχάγης. Το 2022 ολοκλήρωσε τις μεταπτυχιακές της σπουδές στο ΠΜΣ «Οργάνωση και Διοίκηση της Εκπαίδευσης» του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Από το 2002 έως και σήμερα έχει εργαστεί ως ωρομίσθια (2002-2010) και ως αναπληρώτρια εκπαιδευτικός Θεατρικής Αγωγής (2010-2021) σε σχολεία της Α/θμιας της Α΄ Δ/σης Αθήνας και της Α/θμιας Εκπαίδευσης της Α΄ Δ/σης Μαγνησίας αντίστοιχα ενώ το έτος 2020-2021 εργάστηκε ως αναπληρώτρια νηπιαγωγός στην Α/θμια Εκπαίδευση της Α΄ Δ/σης Μαγνησίας. Από το 2021 είναι νεοδιόριστη εκπαιδευτικός Θεατρικής Αγωγής στον Βόλο.

Στοιχεία επικοινωνίας: E-mail < frossoulina@gmail.com >